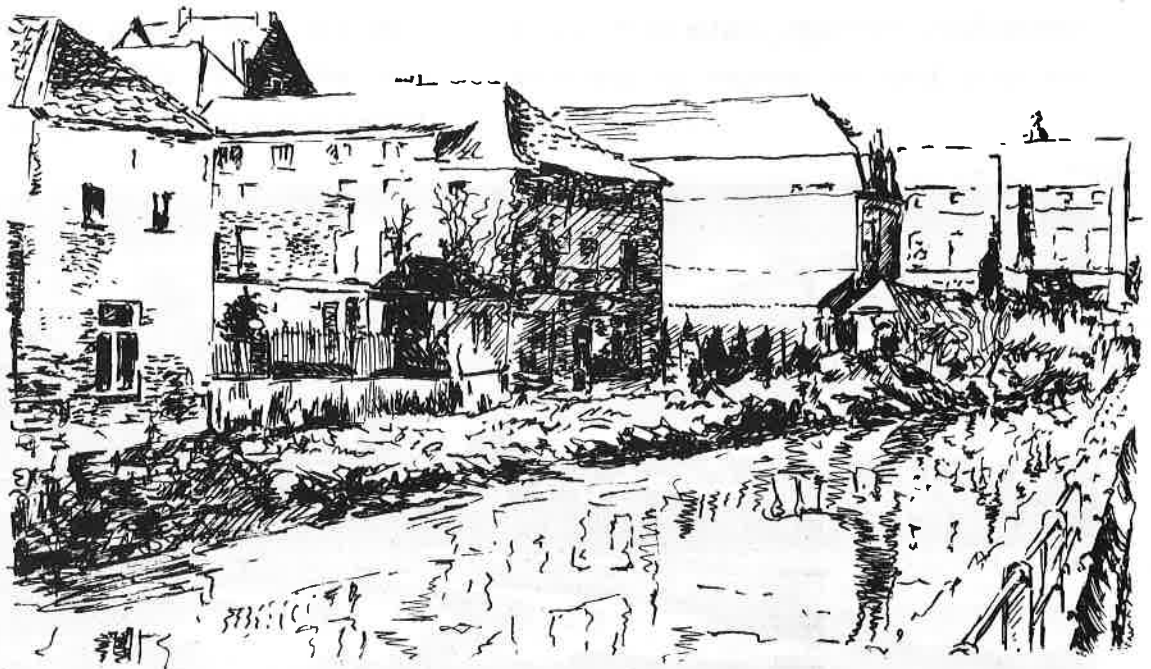

GERAARDSBERGS INDUSTRIEEL PATRIMONIUM ONDER SLOPERS- HAMER

De laatste jaren is er een algemeen groeiende belangstelling merkbaar voor gebouwen uit ons verleden. Zo ook te Geraardsbergen. Dit had voor gevolg dat begin 1982 de Stedelijke Culturele Raad het plan opvatte om enkele geïnteresseerde jongeren tewerk te stellen in een BTK-project. Van bij het begin werd - omwille van de hoogdringendheid van het behoud van een paar interessante industriële sites - besloten een inventaris op te stellen van de bedrijven en de bedrijfsgebouwen uit de periode 1830-1914, voor de Oudenbergstad en haar 15 deelgemeenten.

Niettegenstaande wij de laatste decennia een toch sterke restauratiementaliteit kennen, wordt er te Geraardsbergen nog onbekommerd gesloopt.

Een wandeling doorheen de stad, op zoek naar de pittoreske hoekjes, de vaak verscholen kleinarchitectuur of de meer monumentale gebouwen mag niet beperkt blijven tot een toeristische kijktocht. Wij moeten in de eerste plaats trachten voeling te krijgen met de mensen uit het directe verleden en aan de hand van gesprekken over 'de tijd van toen' ons trachten in te leven in hun leefwereld. Dan pas zullen wij beseffen

2. Industriële gebouwen uit de 19de eeuw langs de Dender (achterzijde Karmelietenstraat). Hier waren gevestigd: farmaceutische nijverheid, medisch materiaal, leerlooierij, schrijnwerkerij.

hoe belangrijk ons architecturaal verleden wel kan zijn voor de toekomst, zonder ons blind te staren op die 'mooie en waardevolle gebouwen' die wij misschien niet eens hebben.

De industriële sites in Geraardsbergen behoren in de architectuurgeschiedenis niet tot de monumenten waarvan men zegt dat zij de moeite waard zijn omdat zij bijvoorbeeld origineel of indrukwekkend zijn. De complexen die in Geraardsbergen te vinden zijn behoren tot het alledaagse, tot wat te maken heeft met 'het gewone volk', wat zelden belangstelling opwekt. De samenhang tussen fabrieksgebouwen en arbeiderswoning is een gemeenschappelijke taal van eenvoud en hard werken, los van enig idealisme. Hierbij is de reële schoonheid belangrijk, los van elk theoretisch of esthetisch model. Men werkt met zeer eenvoudige, eerlijke materialen zoals baksteen, hout en pannen en creëerde

een levendig volumespel binnen de kleinschaligheid die noodgedwongen aangehouden werd. Hierin ligt dan ook de grote aantrekkingskracht van deze enerzijds traditiegebonden en anderzijds door technologische vernieuwing verscheurde maatschappij.

Samen met de groeiende aandacht voor de herwaardering van onze stad, groeit ook de bezorgdheid voor onze historische en maatschappelijk belangrijke bebouwde omgeving. Heden kent iedereen de term 'monumentenzorg' en de meesten vinden behoud en restauratie van monumenten dan ook evident, op voorwaarde dat het kastelen, stadhuizen, abdijen of kerken betreft. Maar met industrieel-archeologische sites heeft men het moeilijk en stuit men op onbegrip. Als wij nagaan wat er overgebleven is van ons industrieel verleden van vóór 1914 en als sites nog te herkennen, dan komen wij op een totaal van vijf bedrijven die wij hierna kort zullen beschrijven.

1. Geraardsbergen in de 19de eeuw, uit *La Belgique Illustrée*.

Rond 1830 was Geraardsbergen nog geen fabrieksplaats. Het was pas in de tweede helft van de 19de eeuw en vooral met de aanleg van de spoorlijn *le chemin de Fer de Dendre-et-Waes et de Bruxelles vers Gand par Alost* dat de industriële revolutie hier haar intrede deed. Tot dan werkten de meeste éénmans- of familiebedrijven volgens overgeleverde en in wezen onveranderd gebleven technieken. Men kende vooral huisnijverheid die met de opkomst van de manufacturen en later de fabrieken zouden verdwijnen.

Uitzondering hierop waren de lucifer- en sigarennijverheid, waarbij men naast de fabriek ook het manufactuursysteem en de huisnijverheid kende. Het waren deze *solferstekfabrieken* die na 1855 een snelle uitbreiding namen, zowel in aantal, en die samen met de meer dan honderd sigarenbedrijven een relatieve economische welvaart tot stand brachten. Nochtans mogen wij niet uit het oog verliezen dat deze periode gekenmerkt werd door een labiele economische toestand. Het bestaansniveau was minimaal, zelfs onvoldoende, en de kinderarbeid tierde er welig. Zo vermeldt een industriële telling van 1880 dat er voor Oost-Vlaanderen 271 (212 jongens en 59 meisjes) kinderen jonger dan 14 jaar tewerkgesteld waren in de lucifernijverheid, wat 30% van het totaal aantal tewerkgestelde arbeiders betekende. Geen enkele andere bedrijfstak in ons land kende zulk een hoge kinderarbeidsgraad.

De eerste maal dat er sprake was van

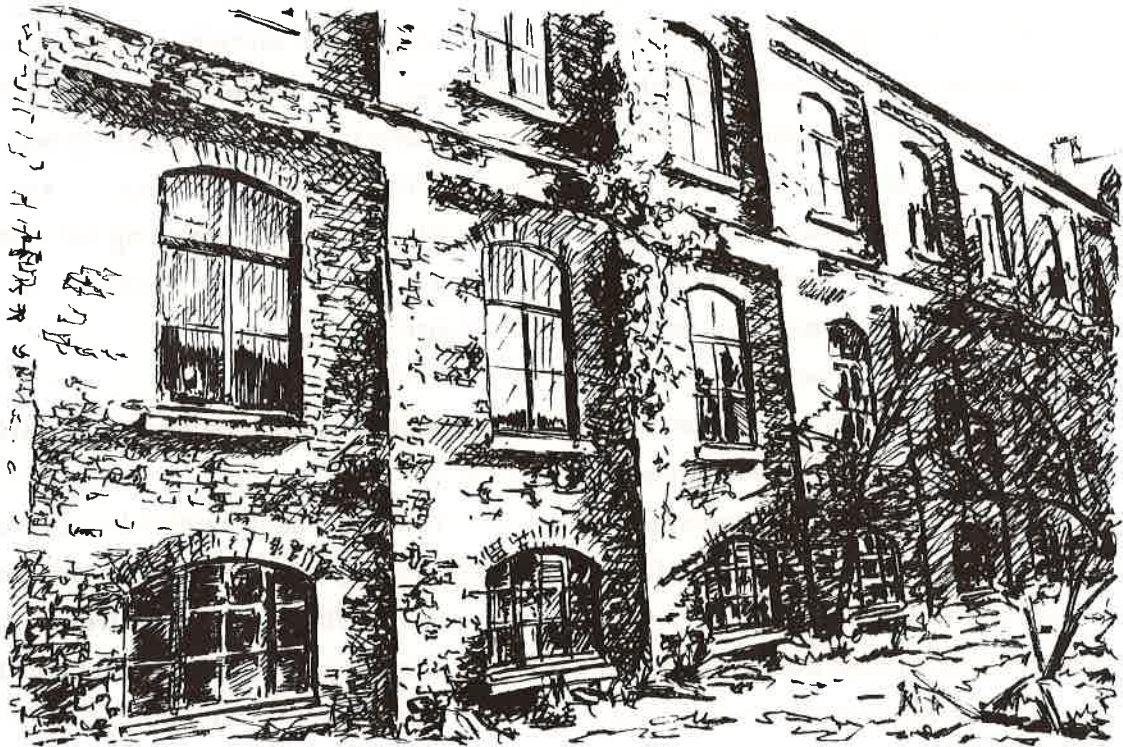
een stoommachine in het Geraardsbergse was op 15 september 1835. De eigenaar van de in Nederboelare gelegen katoenweverij Albert Wanten vroeg toen het Provinciaal Bestuur van Oost-Vlaanderen de toelating tot het plaatsen van een stoommachine *à moyenne pression*.

Schets van de nog bestaande sites

Van de aanwezigheid van kleine en middelgrote bedrijven uit de vorige eeuw, vinden wij nog weinig terug. De laatste jaren werden heelwat fabriekjes afgebroken, verbouwd of zodanig verwaarloosd dat wij nog enkel van ruïnes kunnen spreken.

Textielfabriek Flamant, Denderstraat te Geraardsbergen

Het meest representatieve voorbeeld is wel de textielfabriek van Flamant, die enkele jaren terug door de stad werd aangekocht met de bedoeling er een administratief centrum in te planten. De oorsprong van het bedrijf gaat terug tot februari 1886. In dat jaar kocht Adrien Flamant van Louis Cobbaert, luciferfabrikant, *een schoon nijverheids-gesticht, dienende voor karton-fabriek met stoomtuig van 35 pk, twee stoomketels, drogerij en verdere afhankelijkheden*, gelegen aan de Denderstraat. Cobbaert had dit bedrijf enkele maanden daarvoor (december 1885) bij een openbare verkoop gekocht van Theophile Vander Schueren, rijksveearts te Geraardsbergen.

3. Fabrieksgebouw Flamant (westgevel) vanuit privé-tuin. Magazijn afgewerkte stoffen en verkoopsbureel.

In de daaropvolgende jaren breidde Flamant zijn bedrijf sterk uit. Hij liet een stoommachine plaatsen en de bestaande ruimten verbouwen. Daarnaast liet hij in een tuin een nieuw gebouw optrekken zodat zijn stoomlakenfabriek een oppervlakte kreeg van 1490 m².

Hierbij bleef het niet, want het bedrijf nam in de daaropvolgende jaren een snelle uitbreiding, zodat het in 1897 een grootte had van 4.200 m².

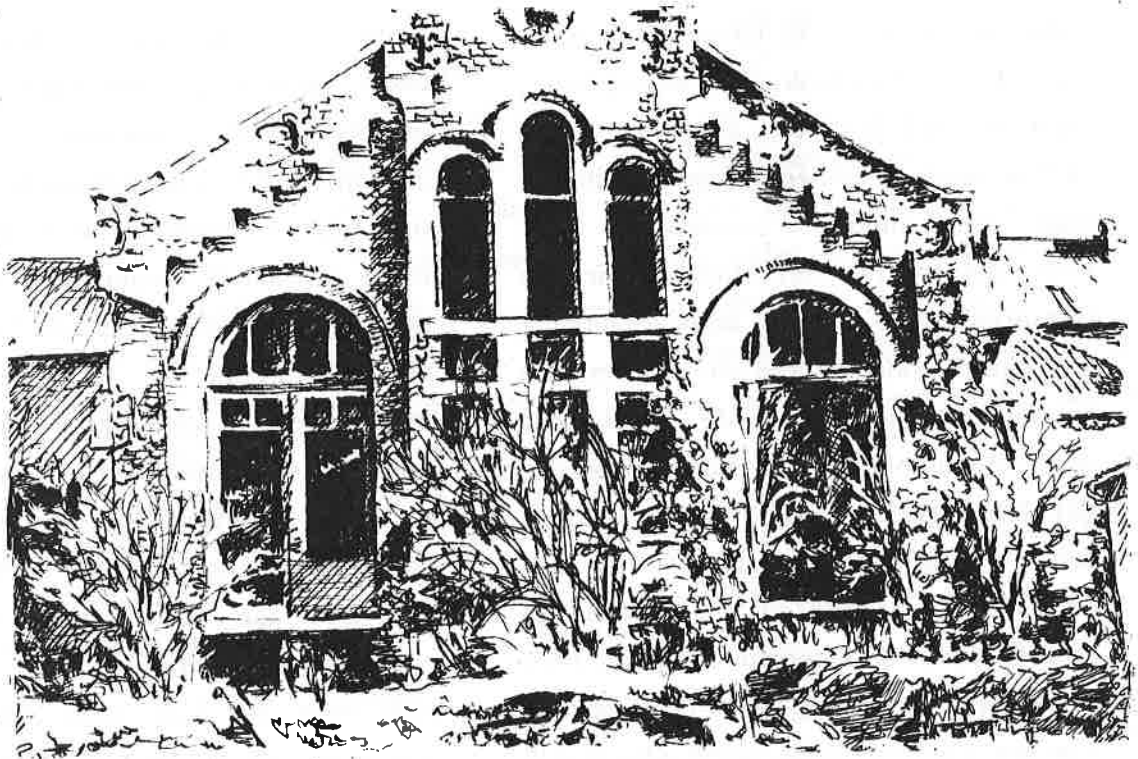
Zes jaar later (1903) gaf Flamant opdracht tot de bouw van een indrukwekkend stoommachinehuis, waarin een nieuwe stoommachine van het *systeme Corlin, mono cylindre à condensation* (228 pk) geplaatst werd.

Na het overlijden van Flamant kwam in 1914 het hele complex in handen van zijn weduwe en kinderen, die het op hun

beurt in 1923 als gift overmaakten aan de nieuw opgerichte vennootschap in gezamenlijke naam *A. en J. Flamant (en zoon)* ter vervanging van *l'Ancien Etablissement Flamant*.

In het verslag van plaatsbeschrijving van Ir. W.B. Léon De Wilde (1975) stonden twee magazijnen vermeld met een respectievelijke oppervlakte van 465 en 386 m². De oude weverij was in twee delen gesplitst: het kleinste had een oppervlakte van 465 m², terwijl het grootste een oppervlakte had van 4416 m². Er was ook nog een meetzaal (154 m²) en een veredelingsafdelingszaal (667 m²).

Helaas werd er na de verwerving door de stad de haast intacte technische uitrusting uitgebroken en verkocht. Hierbij beschadigde men op verschillende plaatsen de gebouwen. In dezelfde

4. Stoommachinehuis van de textielweverij Flamant.

periode werd ook de oude weverij totaal afgebroken en werden tot overmaat van ramp de technische bibliotheek en de gerangschikte bedrijfsarchieven zo goed als totaal vernietigd.

Olieslagerij De Block, Sasweg te Geraardsbergen

Begin januari 1982 startte de bouwmaatschappij N.V. I.M.W.O. uit Temse met de afbraak van de olieslagerij langs de Sasweg. De oudste kern bestond reeds in de eerste helft van de 19de eeuw en omvatte een zeepziederij (70 m²), een zoutziederij (370 m²) en een oliemolen (270 m²) door paarden voortbewogen.

De toenmalige eigenaar, Egidius Possemiers, liet in 1855 een stoommachine van 6 pk plaatsen. Vier jaar later kocht Pieter De Block de gebouwen

en liet in 1862 de zoutziederij ontmantelen om deze vervolgens als magazijn in gebruik te nemen.

In 1871 werd de fabriek grondig verbouwd en uitgebreid. Twee jaar later volgde Angelus De Block zijn vader op en bracht rond de eeuwwisseling de oppervlakte van het complex op 860 m². Vermoedelijk werd rond 1930 de productie stopgezet, zodat twee jaar later de beenhouwer Paul De Moyer in de mogelijkheid was een groot deel van de oliemolen te verwerven.

De fabrieksvleugel van 1898 werd in drie woonhuisjes verdeeld, het overige deel deed na WO II dienst als kolenmagazijn en de laatste jaren als jeugdlokaal.

In 1979 en 1980 werd door de huidige eigenaar een bouwaanvraag ingediend, met de bedoeling in het bestaande gebouw een winkelruimte in te richten,

onder de naam ALDI. Uiteindelijk bleef van dit oorspronkelijk idee weinig over, want in 1982 brak een aannemersfirma de bestaande gebouwen af en verving ze door een nieuwe constructie. Tot tweemaal toe had het stadsbestuur van Geraardsbergen de bouwvergunning geweigerd, onder andere om redenen van erfgoedbaarheid. Ook de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg gaf een negatief advies omdat het hier een *beeldbepalend kompleks met industrieel-archeologisch betekenis* betrof. Nadat de eigenaar op 22 juli 1981 in beroep was gegaan tegen de uitspraak van het schepencollege, werd uiteindelijk op 16 september 1981 door de Bestendige Deputatie besloten tot het verlenen van de vergunning: de bestaande gebouwen dienden vervangen te worden door nieuwbouw, doch onder strikte voorwaarden.

Kartonfabriek, Middenstraat te Zandbergen

Eind 1982 gaf de huidige eigenaar De Clercq de opdracht tot de afbraak van de bordpapierstoomfabriek te Zandbergen. Tot dan was de fabriek zo goed als onaangeroerd gebleven en bevatte zij nog de technische uitrusting waaronder de voor Geraardsbergen enige resterende stoommachine.

De oorsprong van deze fabriek situeert zich in 1873, op het ogenblik dat Edouard Van Nieuwenhove, handelaar te Geraardsbergen, besliste een bordpapierstoomfabriek op te richten in de onmiddellijke nabijheid van het bekende

plattelandstationnetje op de *Dendre-et-Waes* spoorlijn, ontworpen door de architect J.P. Cluysenaar. Het jaar daarop werd het bedrijf reeds uitgebreid met nieuwe dienstgebouwen en werd er in de bestaande vleugel een directeurshuis ingericht. Dit deel zou later dienst doen als bureau.

In 1878 kocht Lodewijk Dieraert, landbouwer te Geraardsbergen en verwant met Van Nieuwenhove, de fabriek. Hij verkocht op zijn beurt het kompleks zes jaar later aan Jozef Demars, spoorwegopzichter te Charleroi.

Nog eens zes jaar later werd op 19 augustus 1890 de maatschappij in gezamenlijke naam *H. Behn, Demars en Cie* opgericht. In 1896 veranderde de naam van de firma in "maatschappij in collectieven naam" *H. Behn et Cie*. Behn bleef het bedrijf beheren en bouwde het in de loop der jaren verder uit tot een bedrijfsoppervlakte van 480 m² in 1901. De recentste fabrieksvleugel (810 m²) dateert uit 1921/22. Bij het overlijden van Hubert Behn namen Clement en Alice Behn tijdelijk het beheer waar. Na de erfenis (1929) participeerden zij samen met de kinderen van J. Van Ham en diens weduwe, Juliana Huart, in de onderneming. Circa 1935 werd een Compoundstoommachine met zuigerschuiven en injectie-condensator geplaatst (Gent S.E.M. Usine Carels en Van den Kerckhove). Deze drijfkracht bleef tot bij de sluiting van de fabriek in gebruik (Machine nr. 3175).

In 1957 werd het bedrijf verkocht aan de N.V. *Vereniging Univertia* uit Elsene en Gertrude Haegeman uit Zottegem, die

het beheer van de kartonfabriek toegewezen kreeg. De laatste uitbreiding van 945 m² dateert uit deze periode. De firmanaam werd *Les Cartonneries de Santbergen S.A. of N.V. Kartonfabrieken van Zandbergen*, ook bekend als *Kartonfabriek De Clercq* naar de laatste eigenaar.

Tot het einde (vermoedelijk 1979) produceerde men er grijs en bruin handgeschept karton, bruin en zwart kartonleder en halfwit karton.

Papierfabriek Fontaine - Van Damme, Gemeentestraat te Goferdinge

Deze watermolen werd reeds in de oudste kadastergegevens vermeld (1819). Doch het is pas in 1864 dat François Van Nieuwenhove, landbouwer te Overboelare, de molen verbouwde tot papierstoommolen en watermakerij.

Viktor Fontaine-Van Damme, zoon van de Geraardsbergse papierfabrikant Benjamin Fontaine werd in 1871 de nieuwe eigenaar en liet onder andere in 1873 en 1880 verschillende nieuwe annexen bouwen. In 1892 maakte men voor het eerst melding van de produktie van boordpapier.

Na 1900 bleef de expansie van de papierfabriek nog doorgaan. Na de dood van Viktor in 1909 kwam het beheer in handen van zijn twee zonen Leon en Albert die datzelfde jaar de *P.V.B.A. Ancien Etablissement V. Fontaine - Van Damme* stichtten.

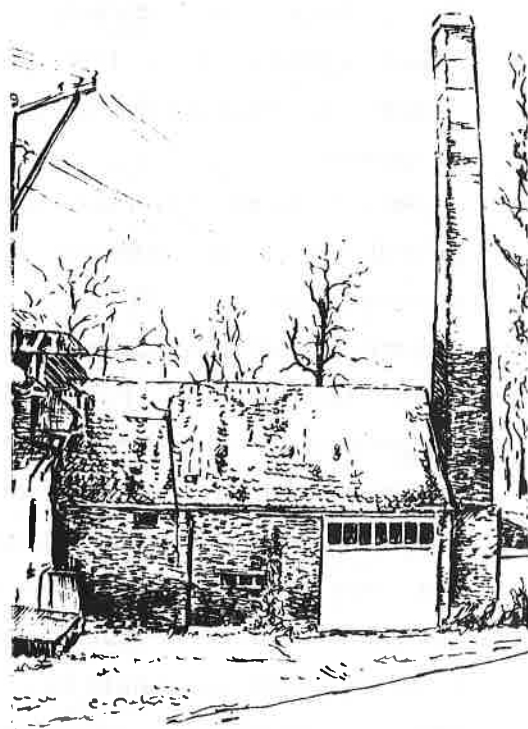
Momenteel werkt de fabriek nog sporadisch en produceert enkel nog 'nagelkarton' (bestemd voor het verpakken van nagels). Hiervoor worden

dan tijdelijk een vijftal arbeidskrachten ingezet.

De huidige technische uitrusting is van Duitse makelij en dateert uit 1958. De fabriek bezit ook nog een Lancashire-stoomketel met voorverwarmer uit 1905. Een belangrijk deel van de fabriek werd in september 1976 door brand verwoest maar terug opgebouwd (betonskelet).

Watermolen, Molenstraat te Zarlardinge

De grondvesten van de oude watermolen van de familie De Portemont dateren vermoedelijk uit de 15de eeuw.

5. Watermolen De Portemont te Zarlardinge

Volgens de oudste kadastergegevens (1834) werd deze molen uitgebaat door Jacob-Frans De Portemont. Omstreeks 1845 nam Pieter-Antoon De Portemont het familiebezit in handen. De watermolen werd toen enkel aangewend voor het malen van graan.

Nadat Frans de taak van zijn vader in 1862 overnam, was er sprake van een *koren en oliewatermolen*. Dit ging in 1866 gepaard met een verdubbeling van de bedrijfsoppervlakte (van 50 naar 100 m²). Rond 1877 werd er een stoommachine geïnstalleerd. De nog bestaande vierkantige schouw dateert vermoedelijk uit deze periode.

In 1905 nam Emiel De Portemont de leiding van het familiebedrijf over en liet drie jaar later een waterturbine plaatsen van het merk *Hercule-Progrès*, doch deze werd naderhand verwijderd omdat er onvoldoende water was.

De verhoging en uitbreiding van de maalderijgebouwen in 1907 werd door middel van muurankers in de zijgevel aangeduid.

Tijdens de jaren 1932-1942 maakte men gebruik van een armgasmotor, hoewel de stoommachine in 1929 reeds door een elektrische motor vervangen was.

Toen Gaston De Portemont, oud burgemeester van Zarlardinghe, in 1925 de nieuwe uitbater werd, besloot hij niet langer het watergemaal te gebruiken. Hij liet links van de watermolen een silo optrekken en in de bestaande gebouwen, thans eigendom van Daniël De Potemont, een semi-industriële cilindermaalderij onderbrengen.

De stoommachine werd in 1930 ontmanteld. Tegelijkertijd werd het maalwerk volledig uitgebroken.

Eind 1980 werden de activiteiten stopgezet. Van de waterbouwkundige uitrusting van de molen bleef enkel een bovenslagwiel, overbouwd met trog-

gewelven tussen metalen I-balken, bewaard. Van de huidige toestand van het fabriekinterieur en het eventueel nog aanwezige machinepark zijn vooralsnog geen gegevens voorhanden, vermist de eigenaar ons de toegang tot de site ontzegde.

Achter de watermolen ligt een spaarvijver van 3000 m², fraai geïntegreerd in het weidelandschap. De maalderijgebouwen, de schoorsteen en het kruisbeeld met kap vormen een mooi geheel met industrieel-archeologische allures.

Deze site is beslist geen unicum op molinologisch vlak, maar mag gerekend worden bij de belangrijkste en best bewaarde overblijfselen van het 19de eeuwse industrieel bouwpatrimonium op het grondgebied van Groot-Geraardsbergen.

De oude watermolen van de familie De Portemont te Zarlardinghe zou best een aangename halte kunnen worden tijdens een toeristische rondgang. Meteen zouden de leegstaande gebouwen opnieuw een waardevolle functie kunnen vervullen.

Enkele zeer mooie en de industrieel-archeologisch waardevolle complexen vielen onder de slopershamer. Men kan zich afvragen of het verspreide erfgoed uit de 19de eeuw dat nog rest, in aanmerking kan komen voor een zinvol behoud?

door Werkgroep voor
Industriële Archeologie
Geraardsbergen

Industriële archeologie in kleine steden. Beschouwingen.

Aansluitend bij het artikel *Geraardsbergs industrieel patrimonium onder slopershamer* lijkt het zinvol enkele bedenkingen te formuleren over de mogelijkheden van de industriële archeologie in kleine steden.

Inderdaad, heel wat kleine steden en gemeenten beschikken over een vaak rijk en boeiend industrieel verleden. Vele restanten van dit patrimonium zijn nog bewaard gebleven en verdienen dan ook de nodige aandacht en herwaardering. Aldus ontstonden de laatste jaren in verschillende kleine steden groepen van geïnteresseerden die ijverden voor de waardering en het behoud van hun industrieel erfgoed en hiervoor het publiek poogden te sensibiliseren.

In sommige gevallen - Geraardsbergen bijvoorbeeld - groeide dergelijke werkgroep uit tot een min of meer vaste kern, in de vorm van een B.T.K.-project, zodat het onderwerp op een mee systematische manier kon worden uitgewerkt. Een B.T.K.-project heeft echter ook zijn nadelen, want het gevaar is niet denkbeeldig dat het werk dat door een bijzondere entoesiaste ploeg gedurende een jaar gepresteerd werd in de lade belandt. Dit kan echter vermeden worden op voorwaarde dat er een beleid wordt uitgestippeld zodat een geleidelijke overgang van B.T.K.-project naar een vast team zou bewerkstelligd worden.

Met dit doel geven wij hieronder enkele

bedenkingen die een eventuele houvast bieden voor de beleidsmensen.

Meestal stellen wij vast dat de kleine steden vaak de bedoeling niet hebben en/of wellicht niet in mogelijkheid verkeren een groep mensen, zelfs niet één enkel iemand, in vast dienstverband op te nemen.

Daarnaast ervaart een stadsbestuur ook de noodzaak om binnen de eigen diensten een aantal nieuwe begrippen te concretiseren. Wij denken hierbij aan stadskernvernieuwing, monumentenzorg, cultuurcoördinatie en toerisme. Nieuwe behoeften die niet of onvoldoende van de grond komen omdat de financiële middelen ontbreken om al deze ideeën terzelfdertijd van de grond te doen komen. Verder dient men op verschillende niveaus de zaken anders aan te pakken, moet men zich heroriënteren en een nieuwe respons geven op de wijzigingen die voortvloeien uit de fusies van gemeenten.

Daarom kan volgende tussenoplossing voorgesteld worden: startend als onderdeel van een reeds bestaande stedelijke dienst wordt een kleine vaste kern opgericht die zou instaan voor de centralisatie van de hierboven genoemde onderwerpen en die de primaire uitwerking ervan waarborgt, een soort ombudsman voor deze onderwerpen. Dit alles zonder dat een bepaalde vorm van autonome werking in het gedrang komt. Praktisch heeft dit als voordeel dat gebruik kan gemaakt worden van de bestaande kantoorinfrastructuur.

Een actieve belangstelling voor

industriële archeologie zou gemakkelijk een plaats vinden in dit systeem. Ook op toeristisch gebied zou deze ombudsman heel wat werk kunnen presteren.

Nu valt het ook op dat in vele kleine steden over het algemeen weinig verricht wordt op het vlak van het toerisme.

Het blijft meestal bij de oude folder die nu en dan in een nieuw kleedje wordt gestoken. Verder klampt men zich vast aan enkele projecten gericht op het massatoerisme, met als enige bedoeling volk te lokken ten behoeve van de plaatselijke middenstand. Van een echte en zinvolle cultuuroverdracht is er in het algemeen weinig of geen sprake.

Hier ligt nu juist de taak van een efficiënt toeristisch beleid. Wij bedoelen niet onmiddellijk de vriendelijke juffrouw die de toerist even wegwijs maakt, maar wel de persoon die over een degelijke kennis beschikt van het cultuur-historisch verleden van de stad of streek. Iemand die ook ter beschikking staat om de culturele aspecten van het toerisme te promoveren. Dit is niet het passief aanwezig zijn, maar wel de actieve inbreng zoals: organiseren van wandelingen (gaande van natuurbehoud tot monumentenkennis) het opstellen van gidsen en werkbrochures, het adviseren van verschillende gemeentelijke diensten.

Deze persoon zou optreden als "cultureel ombudsman" voor zijn stad of streek. Een ervaren met de streek of stad verbonden cultureel deskundige, zou met de hulp van bijvoorbeeld een B.T.K.-

project in beginsel al heel wat kunnen presteren.

De tijd dat de toeristische dienst, indien deze aanwezig was, zich beperkte tot het doorspelen van enkele brochures is voor goed voorbij.

Nu dat ten gevolge van de crisis meer mensen in eigen land aan 'toerisme' zullen doen, is het noodzakelijk, ja haast van primordiaal belang, dat elke stad, klein of groot, over een aantal mensen zou beschikken die niet alleen de eigen bevolking voorlichten maar ook de vreemde bezoekers. Zij moeten aan ieder een inzicht verschaffen in de groei, de werking en de bloei van de stad.

Een toeristische dienst moet naast datgene wat men als 'toeristisch' omschrijft ook aandacht hebben voor elk sociaal-, cultureel- en historisch aspect.

Dirk Surdiacourt